

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМАЛІЗАЦІЇ ЗАДАЧІ ТА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В АР КРИМ

Розглядається методичний підхід до формалізації процесу державного управління забезпеченням етнонаціональної стабільності в АР Крим.

Ключові слова: державне управління, етнонаціональна напруженість, етнонаціональна стабільність, формалізація, рівень етнонаціональної напруженості.

Богданович В. Ю., Бальбек Р. И., Литвин А. В. Методический подход к формализации задачи та формування системи показателів оцінювання рівня етнонаціональної напруженості в АР Крим.

Рассматривается методический подход к формализации процесса государственного управления обеспечением этнонациональной стабильности в АР Крым.

Ключевые слова: государственное управление, этнонациональная напряженность, этнонациональная стабильность, формализация, уровень этнонациональной напряженности.

Bogdanovych V. Yu., Balbek R. I., Lytvyn A. V. Methodical approach to the formalization of task and forming of the system of evaluation indexes of the ethnic national tension level in Crimea.

Methodical approach to formalization of process of state administration providing the ethnic national stability in Crimea is observed.

Keywords: state administration, ethnic national tension, ethnic national stability, formalization, level of ethnic national tension.

Постановка проблеми. Стаття присвячена проблемі підвищення ефективності державного управління в етнонаціональній сфері. Якість функціонування системи державного управління великою мірою залежить від методологічних засад, які покладено в основу організації процесу забезпечення етнонаціональної стабільності в АР Крим. Одним із найважливіших методологічних завдань під час розроблення нових і підвищення ефективності чинних механізмів державного управління у цій сфері є формалізація цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення етнонаціональної стабільності знаходять своє відображення в багатьох публікаціях – як у спеціалізованих виданнях, так і у виданнях більш загального призначення [1–9; 14–15]. Але в більшості з них проблемам методологічного характеру приділяється недостатньо уваги, що значно зменшує їх як теоретичну, так і практичну значущість для державного управління забезпеченням етнонаціональної стабільності. Із робіт, у яких ці проблеми у тій чи іншій мірі знайшли своє відображення, слід відзначити [8–9; 14–15]. У працях [8, 9] представлено методичний підхід до формалізації процесу формування державної політики щодо нейтралізації факторів, які спричиняють зростання напруженості у сфері етнонаціональних відносин в АР Крим. У [11, 12, 16] розглядаються методичні рекомендації щодо формалізації процесу забезпечення національної та воєнної безпеки, але ці рекомендації для етнонаціональної сфери потребують доопрацювання.

Невирішена раніше проблема. У розглянутих публікаціях відсутня методика формалізації державного управління забезпеченням етнонаціональної стабільності з урахуванням нових факторів, що спричиняють різке зростання рівня етнонаціональної напруженості, та найважливіших акторів, що впливають на ці фактори протягом останніх років.

Метою цієї статті є розробка методичного підходу до формалізації задачі та формування системи показників оцінювання рівня етнонаціональної напруженості в АР Крим.

Вкладення основного матеріалу. У Стратегії національної безпеки України [5], Законі України Про основи національної безпеки України [2] сформульовані основні положення державної політики, спрямованої на захист національних інтересів, гарантії безпеки особистості, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у визначальних сферах життєдіяльності. Серед пріоритетів національних інтересів основна увага приділена забезпеченню органами

державного управління соціально-політичної стабільності в державі шляхом локалізації, деескалації та врегулювання етнонаціональних конфліктів і оперативної ліквідації їх наслідків.

Упровадження наукових підходів до підвищення ефективності державного управління розвитком держави та, зокрема у цій сфері потребує чіткої формалізації процесу забезпечення етнонаціональної стабільності.

Термін «формалізація» є досить поширеним як у наукових дослідженнях, так і в організації управління в різних галузях діяльності. У загальному вигляді під формалізацією розуміють відображення результату мислення в точних поняттях і твердженнях [16]. Формалізація полягає в тому, що об'єктам, їх властивостям і відношенням знаходять стійкі, добре доступні для огляду і тотожні матеріальні конструкції, які дають змогу виявити і зафіксувати суттєві сторони об'єкта. Формалізація уточнює зміст завдяки виявленню його форми і може бути здійснена з різним ступенем повноти.

Виходячи з такого тлумачення формалізації, можна визначити завдання формалізації процесу забезпечення етнонаціональної стабільності як об'єкта розгляду таким чином: *«Формалізація процесу державного управління забезпеченням етнонаціональної стабільності в державі є виявлення її опис, як вербальний у прийнятих термінах, так і математичний, складових цього процесу, їх зв'язків і відношень».*

Складність такого завдання зумовлена тим, що необхідно враховувати важливий вплив на цей процес особливостей зовнішнього і внутрішнього середовищ, збільшення невизначеності, непередбаченості, мінливості, взаємозалежності, зростання масштабів можливих негативних наслідків тощо.

Першим кроком на цьому шляху має бути визначення множини факторів, що спричиняють зростання напруженості у сфері етнонаціональних відносин та порушують соціально-політичну стабільність в АР Крим. Це сприятиме здійсненню більш ефективних управлінських заходів для регулювання та розв'язання проблемних питань в цій сфері.

Етнічний конфлікт як форма зіткнення неспівпадаючих інтересів етноспільнот або останніх з державою з питань реалізації етнонаціональної політики проявляє себе у формі політичного протистояння, яке може переходити в жорстке насильство і тим самим нести загрозу національній безпеці держави. Тому державне управління має орієнтуватися не тільки на вжиття певних запобіжних заходів, а, перш за все на виявлення і зняття протиріч, котрі виникають у етнополітичній сфері поліетнічного суспільства.

Соціально-політична ситуація, що склалася в державі з моменту проголошення незалежності, та тенденції її розвитку визначаються комплексною взаємодією множини факторів, серед яких етнонаціональному належить визначальна роль. Коректне врахування даного фактора при формуванні та практичній реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки дасть змогу підвищити її ефективність, зменшити ризики втрати соціально політичної стабільності держави.

Оскільки дестабілізуючі фактори по-різному проявляються в окремих сферах життєдіяльності, то доцільно для кожного фактора визначати пріоритетні сфери їх можливого впливу.

На етнополітичну ситуацію в Автономній Республіці Крим здійснює вплив велика кількість різноманітних факторів. Перш за все це зумовлюється значною етнічною розмаїтістю регіону, що часто спричиняє суперечки на етнонаціональному підґрунті. Причини суперечок носять здебільшого економічний та політичний характер. Наприклад, основними чинниками виникнення етнонаціональних суперечок виступають: несприйняття деякими етноспільнотами або їх представниками обраного Україною політичного курсу; питання розподілу земель Криму; питання статусу мов національних меншин.

Важливість й актуальність теоретичного осмислення національних проблем зумовлені й тим, що останнім часом свідомість народу України зазнала досить значного впливу з боку різних акторів, що присутні у політичному просторі України, які прагнуть нав'язати своє бачення перспектив розвитку країни.

Основними завданнями, що постають перед органами державного управління в період трансформації суспільства, є виявлення чинників, які спричиняють зростання напруженості в етнонаціональній сфері і впливають на забезпечення соціально-політичної стабільності в регіоні та державі, проведення комплексного аналізу причин їх виникнення, прийняття науково обґрунтованих, ефективних управлінських рішень щодо їх попередження або нейтралізації.

Для глибокого вивчення конфліктних ситуацій, які виникають в Автономній Республіці Крим, доцільно розкривати їх зміст у контексті сфер діяльності суспільства шляхом виявлення основних факторів, що їх спричиняють. На наш погляд, це надасть можливість виявити ті сфери діяльності суспільства, в яких проблема загострення етнопонаціональних відносин виникає найбільш часто.

Для прийняття адекватних управлінських рішень, раціонального використання ресурсів (фінансових, кадрових, інформаційних тощо) дуже важливо уміти кількісно оцінювати рівень етнопонаціональної напруженості. Саме кількісна оцінка дає змогу «відчувати» масштаб етнічного конфлікту та інші його суттєві характеристики [11]. Тому мета формалізації – задачу оцінювання представити у такому вигляді, щоб можна було отримувати кількісні оцінки рівня етнопонаціональної напруженості у звичній для особи, що приймає рішення (ОПР), системі координат «рівень етнопонаціональної напруженості – час». Досвід авторів щодо дослідження подібних проблем для визначальних сфер національної безпеки показує [12, 16], що це завдання можна вирішувати з використанням удосконаленого методу аналізу ієрархій (МАІ) [13, 16].

Згідно з МАІ структуру управлінського рішення можна представити ієрархією, що містить мету, основні і часткові критерії, діючих осіб з їх цілями (акторів), об'єкти (держави, люди, групи тощо), на які впливає дане рішення, альтернативні варіанти рішення тощо. Метод аналізу ієрархій дає можливість знайти найкращий з альтернативних варіантів або розподілити ресурси між альтернативними варіантами пропорційно їх пріоритетам. Такий підхід дає змогу більш обґрунтовано приймати складні рішення, враховувати основні фактори, що впливають на ситуацію у сфері етнопонаціональних стосунків, обмежити суб'єктивізм при прийнятті управлінських рішень, більш раціонально використовувати ресурси, що виділяються для забезпечення етнопонаціональної стабільності в АР Крим.

Формалізацію задачі оцінювання рівня етнопонаціональної напруженості доцільно розпочати з визначення множини сфер S_{ar} , в яких виявляється напруженість у етнопонаціональних стосунках. Відповідно до можливостей МАІ [13] бажано кількість сфер обмежити $S_{ar} < 9$. Якщо при першому розгляді кількість сфер перевищує 9, то слід об'єднати найбільш близькі з тим, щоб виконати обмеження $S_{ar} < 9$.

Ураховуючи рекомендації фахівців у сфері етнопонаціональних відносин [8–9; 14–15], доцільно виділити такі сфери:

зовнішньополітична (K_{vp})
внутрішньополітична (K_{np});
економічна (K_{ep});
соціальна (K_{sp});
релігійна (K_{rp});
інформаційна (K_{mp}).

Саме на ці сфери приходяться основні інформаційні потоки та комунікації різних етнічних спільнот, у цих сферах відбувається їх співробітництво, зароджується етнопонаціональна напруженість та здійснюються управлінські заходи щодо зниження її рівня.

Основними акторами у зазначених сферах, які здійснюють різнобічний вплив на стан етнопонаціональних стосунків, є:

органи центрального і регіонального управління;
українські політичні, релігійні, інші державні та недержавні організації;
Сполучені Штати Америки;
Російська Федерація;
Туреччина;
ЄС і НАТО;
інші держави, організації, діаспори.

У формальному виді забезпечення етнопонаціональної стабільності описується цільовою функцією системи державного управління, яку можна сформулювати таким чином: *система державного управління спрямовує свої зусилля на недопущення зростання інтегрального рівня етнопонаціональної напруженості вище визначеного порогу P_{n1} за умови, що ресурси, які виділяються на забезпечення етнопонаціональної стабільності R_{bn} , не менші, ніж мінімально потрібні R_{bp} .*

При цьому слід враховувати, що функціонування системи державного управління у сфері міжетнічних відносин повинно базуватися на специфічних принципах [16]:

підпорядкованість діяльності суб'єктів системи державного управління Конституції України і законам України;

єдність і взаємозв'язок етнонаціональної політики з іншими складовими політики національної безпеки держави;

залежність складу і структури системи державного управління у етнонаціональній сфері від рівня етнонаціональної напруженості в АР Крим та державі у цілому;

пріоритетність несилових заходів (політичних, економічних, інформаційних, управлінських) у практичній реалізації етнонаціональної політики;

своєчасна постановка реальних (за часом, ресурсами, силами і засобами) завдань із забезпечення етнонаціональної стабільності та всебічного забезпечення їх ефективного виконання;

використання прогнозно-аналітичного підходу до обґрунтування функцій системи державного управління забезпеченням етнонаціональної стабільності та її структурних елементів.

Реалізація зазначених принципів можлива на основі їх системного врахування при формуванні цільової функції системи державного управління забезпеченням етнонаціональної стабільності як складової соціально-політичної стабільності (*під соціально-політичною стабільністю будемо розуміти такий стан, коли своєчасно виявляються, усуваються та нейтралізуються деструктивні фактори та явища, що порушують сталий розвиток суспільства, погіршують соціальні параметри життя населення, суттєво утруднюють керованість суспільно-політичними процесами тощо*) шляхом вибору відповідної системи показників оцінки її ефективності.

Процедуру забезпечення соціально-політичної стабільності в АР Крим будемо розглядати з позиції системного підходу [8, 9].

Це означає, що для дослідження складного процесу забезпечення соціально-політичної стабільності можна скористатися теорією складних систем [16]. Для цього необхідно цей процес представити як ієрархічний, багаторівневий, провести його декомпозицію на кілька більш простих процесів зі своїм деревом цілей кожний. Крім того, необхідно провести також декомпозицію цілей й «зв'язати» їх з кожним відносно самостійним підпроцесом і розподілити по рівнях ієрархії.

Оскільки нас цікавить перш за все вплив на забезпечення соціально-політичної стабільності етнонаціональних відносин, то будемо абстрактно вважати, що інші сфери, крім етнонаціональної, на даному часовому інтервалі не спричиняють змін сталого розвитку АР Крим. У теорії моделювання таке допущення називають методом «заморожування» коефіцієнтів. Звісно, що введений дослідницький підхід є спрощенням ситуації, оскільки на практиці таке буває дуже рідко, але він має право на «життя», а отримані таким чином результати можуть бути розповсюджені згодом на більш складні ситуації [17].

Сталий розвиток АР Крим, який за прийнятим допущенням залежить від рівня напруженості у сфері етнонаціональних відносин, можна наглядно представити монотонно зростаючою фазовою траєкторією F_t (рис. 1).

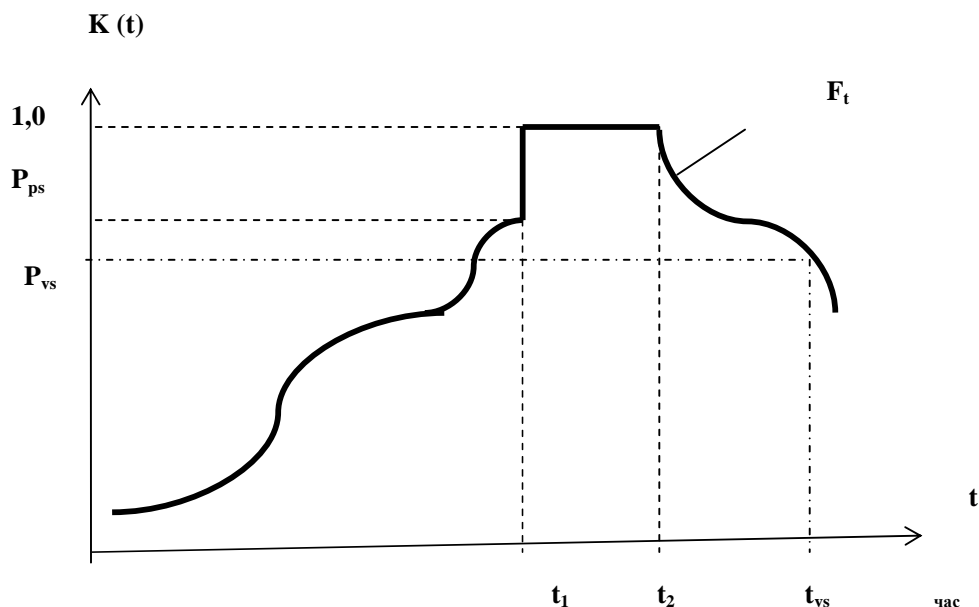

Рис.1. Гіпотетичний приклад впливу зростання етнонаціональної напруженості на забезпечення соціально-політичної стабільності в регіоні

На рисунку показано: до моменту t_1 у суспільстві зберігалася соціально-політична стабільність, але зростав рівень етнонаціональної напруженості. Звісно, що зростання рівня етнонаціональної напруженості призводило до уповільнення темпів економічного розвитку та спричиняло інші негативні процеси та явища у регіоні. І коли поточний рівень етнонаціональної напруженості перевищив поріг терпіння (P_{ps} – поріг порушення соціально-політичної стабільності), у розглядуваному регіоні настала криза. Врегулювання кризи почало давати результати з моменту t_2 (проявляються ознаки зниження рівня етнонаціональної напруженості у розглядуваному регіоні). Звісно, що для повернення до передкризового стану необхідно понизити рівень етнонаціональної напруженості $K(t)$ до такого значення P_{vs} (P_{vs} – поріг відновлення соціально-політичної стабільності), при якому буде унеможливлене чергове порушення соціально-політичної стабільності. Звідси виходить, що соціально-політичну стабільність можна оцінювати двома станами: *забезпечується* або *не забезпечується*.

Виходячи з представленої вище залежності $K(t)$, державна етнонаціональна політика має бути орієнтована на недопущення зростання рівня етнонаціональної напруженості в АР Крим до критичного рівня, тобто

$$K(t) < P_{ps} \quad (1)$$

Проведений аналіз соціально-політичної ситуації в АР Крим показав, що етнонаціональна напруженість на сьогодні найбільш відчутно проявляється в зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, економічній, соціальній, релігійній та інформаційній сферах.

Накопичення етнонаціональної напруженості у зазначених сферах здійснюється нелінійно, зі складним взаємовпливом, що не піддається суворому математичному описові. Тому результатуючий рівень етнонаціональної напруженості доцільно представити у вигляді функціоналу [16]

$$K(t) = F\{K_{Vp}(t), K_{Np}(t), K_{Ep}(t), K_{Sp}(t), K_{Rp}(t), K_{Ipp}(t), t\}, \quad (2)$$

де $K_{Vp}(t)$, $K_{Np}(t)$, $K_{Ep}(t)$, $K_{Sp}(t)$, $K_{Rp}(t)$, $K_{Ipp}(t)$ – рівень етнонаціональної напруженості, що проявляється у зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, економічній, соціальній, релігійній та інформаційній сферах відповідно.

З урахуванням зазначеного цільова функція системи державного управління забезпечення етнонаціональної стабільності може бути подана загальною формулою

$$K(t) = F\{K_{Vp}(t), K_{Np}(t), K_{Ep}(t), K_{Sp}(t), K_{Rp}(t), K_{Ipp}(t), t\} < P_{ps} \quad (3)$$

Для оцінювання рівня етнонаціональної напруженості у визначених сферах доцільно вибрати таку систему показників:

у зовнішньополітичній сфері $\{P_{Vp}\}$:

P_{Vp1} – ступінь прагнення з боку кримськотатарського населення створити власну державу або увійти до складу Туреччини;

P_{Vp2} – рівень готовності керівництва межділісу ініціювати масштабний конфлікт з втягуванням у нього РФ;

P_{Vp3} – рівень проросійських настроїв у Криму;

P_{Vp4} – ступінь впливу зацікавлених держав на керівництво межділісу стосовно підтримки щодо реалізації їхніх інтересів в Криму;

у внутрішньополітичній сфері $\{P_{Np}\}$:

P_{Np1} – ступінь загострення міжнаціональних протиріч;

P_{Np2} – рівень недовіри до влади з боку населення;

P_{Np3} – рівень неприйняття деякими етноспільнотами або їх представниками обраного Україною політичного курсу;

P_{Np4} – ступінь недосконалості механізму організації ефективної взаємодії Кабінету Міністрів України, інших центральних органів виконавчої влади з Радою міністрів АР Крим та інших органів виконавчої влади АР Крим для оперативного розв'язання проблем регіону;

П_{Np5} – рівень готовності керівництва меджілеу ініціювати конфлікти з масовими заворушеннями на території Криму;

П_{Np6} – ступінь активності створених етнічних організованих злочинних угруповань;

П_{Np7} – ступінь загострення протиріч у формуванні політичної еліти кримсько-татарського народу;

П_{Np8} – рівень правового нігілізму;

П_{Np9} – рівень невдоволеності роботою правоохоронних органів;

П_{Np10} – рівень готовності взяти участь у протестних діях;

в економічній сфері {P_{Ep}}:

П_{Ep1} – рівень економічної експансії зарубіжних країн (енергетичної залежності від Росії);

П_{Ep2} – рівень ефективності використання коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших коштів, що виділяються на облаштування осіб, депортованих за національною ознакою, які повертаються в АР Крим;

П_{Ep3} – ступінь нерівномірності економічного розвитку етнонаціональних спільнот (історичні передумови);

П_{Ep4} – неоднаковий рівень доступу різних етнонаціональних груп до природних ресурсів та матеріальних благ у регіоні (бізнесові інтереси);

П_{Ep5} – рівень корупції в органах влади та органах самоврядування регіону;

П_{Ep6} – рівень якості життя в регіоні;

у соціальній сфері {P_{Sp}}:

П_{Sp1} – рівень загострення проблеми культурно-мовного питання (визначення російської мови як другої державної мови);

П_{Sp2} – ступінь загострення ситуації навколо розподілу земель південного узбережжя та центрального району Автономії;

П_{Sp3} – рівень незадоволення з боку певної групи репатріантів існуючою ситуацією з їх облаштуванням;

П_{Sp4} – рівень дискримінації за національною ознакою певними роботодавцями при прийомі на роботу;

П_{Sp5} – рівень загострення криміногенної ситуації;

П_{Sp6} – рівень протистояння громадських об'єднань за етнічними ознаками;

у релігійній сфері {P_{Rp}}:

П_{Rp1} – ступінь розпалювання протиріччя серед віруючих через ігнорування владою проблем, що створилися з приводу релігійних святинь та ін.;

П_{Rp2} – рівень активності радикальних ісламістських організацій, багато з яких діють поза контролем з боку держав походження та визнані у країнах, де вони поширені, радикальними, екстремістськими та навіть терористичними;

в інформаційній сфері {P_{Inp}}:

П_{In1} – рівень маніпулювання ЗМІ суспільною свідомістю різних етнічних прошарків населення Криму;

П_{In2} – широта висвітлення історичних подій негативного змісту для однієї етноспільноти з боку представників іншої;

П_{In3} – ступінь залученості інформаційних ресурсів (у т.ч. міжнародних) для інформаційно-психологічного впливу на населення АРК і світову спільноту;

П_{In4} – ступінь просування освітніх і культурних проектів, заходів «діалогу культур» тощо з боку інших держав (у т.ч. підготовка політиків молодого покоління);

П_{In5} – рівень активізації недержавних організацій та їх впливу на етнонаціональні процеси в автономії;

П_{In6} – інтенсивність інформаційно-пропагандистських акцій стосовно «кримського сепаратизму», загострення стосунків з РФ, Чорноморського флоту, етнічних росіян, російської мови тощо.

Висновок. Отже, запропонований методичний підхід до формалізації задачі та формування системи показників оцінювання рівня етнонаціональної напруженості в АР Крим дасть змогу отримувати кількісні оцінки рівня етнонаціональної напруженості, порівнювати його з вибраними

порогами державного реагування щодо деескалації його рівня до прийнятної величини, чим і буде забезпечуватися ефективне державне управління процесом забезпечення етнонаціональної стабільності та будуть більш ефективно розподілятися ресурси державного та регіонального бюджетів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України // Верховна Рада України : Офіц. вид. – К. : Парламент. вид-во, 2006. – 60 с.
2. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
3. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
4. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу (з Експертною доповіддю НІСД «Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації») / Укладач А. В. Єрмолаєв. – К. : НІСД, 2010. – 128 с.
5. Указ Президента України від 12 лютого 2007 року № 105 «Про стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/105/2007>.
6. Коваль О. А. Міжетнічні конфлікти у контексті національної безпеки України: теоретичні аспекти [Електронний ресурс] / О. А. Коваль // Проблеми національної безпеки. – Режим доступу : http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb0&issue=2000_3-4.
7. Гальчинський А. Інтеграція кримських татар в українське суспільство: проблеми і перспективи (Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень) / А. Гальчинський, О. Власик, С. Здіорук, В. Крисаченко, Н. Прозорова, М. Степико. – К. : НІСД, 2004. – 88 с.
8. Тохтарова І. М. Оцінювання державної політики у сфері етнонаціональних відносин в Автономній республіці Крим : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / І. М. Тохтарова. – К. : НАДУ, 2010. – 188 с.
9. Тохтарова І. М. Формалізація процесу формування державної політики щодо нейтралізації факторів, що спричиняють зростання напруженості у сфері етнонаціональних відносин в АР Крим / І. М. Тохтарова // Зб. наук. праць НАДУ при Президентіві України. – 2007. – № 1. – С. 101–114.
10. Богданович В.Ю. Методика оцінювання ефективності державного управління забезпеченням етнонаціональної стабільності в Автономній Республіці Крим/ В.Ю. Богданович, І.М. Тохтарова // Зб. наук. пр. ОРІДУ НАДУ при Президентіві України «Актуальні проблеми державного управління». - 2007. - № 4 (32). - С. 4-10.
11. Богданович В.Ю. Военна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення : монографія / В. Ю.Богданович. – К. : Тираж, 2003. – 322 с.
12. Богданович В. Ю. Теоретические основы анализа проблем национальной безопасности в военной сфере : монографія / В. Ю. Богданович. – К. : Основа, 2006. – 296 с.
13. Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем / Т. Саати, К. Кернс ; пер. с англ. – М. : Радио и связь. 1991. – 224 с.
14. Куц Ю. О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект : монографія / Ю. О. Куц. – Х. : Вид-во ХарРІУАДУ «Магістр», 2002. – 204 с.
15. Сенюшкина Т. А. Государственные механизмы управления этническими конфликтами : дис. ... д-ра наук с гос. упр. : 25.00.02 / Т. А. Сенюшкина. – К. : НАДУ, 2007.
16. Богданович В. Ю. Теоретичні основи забезпечення національної безпеки України в умовах позаблоковості : монографія / В. Ю.Богданович, І. С. Романченко, І. Ю. Свида. – Львів : АСВ, 2011. – 414 с.
17. Богданович В. Ю. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України (в 7 томах). Том 1. Теоретичні основи, методи і технології забезпечення національної безпеки України : монографія / В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида, Є. Д. Скулиш. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. – 548 с.

** Богданович Володимир Юрійович – доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, голова наглядової ради Українського аналітичного центру перспективного розвитку.*

** Бальбек Руслан Ісмаїлович – слухач НАДУ при Президентіві України.*

** Литвин Андрій Володимирович – експерт Українського аналітичного центру перспективного розвитку.*